

Gydytojas Mikalojus Kuprevičius lietuvių medicinos terminologijos baruose

MIKALOJAUS KUPREVIČIAUS 150-OSIOMS GIMIMO METINĖMS

PALMIRA ZEMLEVIČIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

El. paštas: palmira@lki.lt

Straipsnyje siekiama nušviesti žymaus lietuvių visuomenės veikėjo gydytojo Mikalojaus Kuprevičiaus vaidmenį lietuviškos medicinos terminologijos istorijoje, nuodugniau aptariant 1897 m. *Varpo* laikraštyje paskelbtą straipsnį „Lietuviški ligų vardai“, jo struktūrą ir terminus (liaudinius ligų vardus) reikšmės, raiškos ir (ne)išlikimo dabartinėje mokslinėje medicinos terminijoje atžvilgiais.

Raktažodžiai: medicina, terminologija, lietuviškas terminas, ligos vardas

ĮVADAS

XIX a. pabaiga – XX a. pradžia buvo svarbus lietuvių medicinos terminologijos istorijos laikotarpis. Tuo metu pradėta gausiai spausdinti originalių ir verstinių populiariškesnių medicinos knygų, knygelių, taip pat straipsnių laikraščiuose ir kalendoriuose ligų ir jų gydymo bei profilaktikos, higienos, sanitarijos ir daugeliu kitų anuomet opių sveikatos klausimų. Tada pasirodė pirmieji lietuviški medicinos periodikos leidiniai (*Sveikata, Medicina ir gamta, Gydytojas*). Didelį darbą, populiarindami medicinos mokslo žinias ir šviesdami žmones bei kurdami lietuvišką medicinos terminologiją, nudirbo gydytojai Petras Avižonis, Juozas Bagdonas, Jonas Basanavičius, Eliziejus Draugelis, Kazys Grinius, Kazimieras Jokantas, Vincas Kudirka, Petras Matulaitis, Pranas Matulaitis, Stasys Matulaitis, Adomas Sketeris, Jonas Šliūpas, Antanas Vileišis ir kt. Dauguma jų buvo žymūs lietuvių visuomenės veikėjai, tautinio atgimimo žadintojai, draudžiamos lietuviškos spaudos platintojai. Šių garbių lietuvių medicinos mokslo vyrų gretose buvo iš Lenčių (Kėdainių apskritis) kilęs uolus lietuvininkas gydytojas Mikalojus Kuprevičius (1864–1932).

Jo būta aukšto ūgio, tvirto kūno sudėjimo, stiprios valios, be galo ryžtingo, protingo, taktiško, kuklaus, bet griežto ir atkaklaus būdo žmogaus [37, 706; 17(2), 5]. Dar mokydamas Petrogrado (dabar – Sankt Peterburgas) universiteto Gamtos fakultete, buvo nusprendęs, baigęs aukštuosius mokslus apsigyventi savo gimtajame krašte, tarp lietuvių, kad galėtų dirbuotis jų labui [37, 702]. Kadangi anuomet tik laisvųjų profesijų atstovams (gydytojams ir advokatams) buvo leidžiama savo tėvynėje pelnytis duonos, tai M. Kuprevičius trečiaisiais studijų metais persikėlė į Kazanės universiteto Medicinos fakultetą, kurį baigęs

įgijo gydytojo diplomą. Šią garbingą profesiją M. Kuprevičius pasirinko ir „tam, kad <...> galėtų šviesti Lietuvos liaudį ir ugdyti joje tautišką susipratimą, šitam užsibrėžtam tikslui buvo ištikimas visą savo gyvenimą“ [37, 706].

Dar besimokydamas penktoje gimnazijos klasėje M. Kuprevičius atsisakė tapti kunigu. Netekęs materialinės tėvų paramos, turėjo pats užsidirbti lėšų mokslui ir pragyvenimui, patirdamas daug vargo ir skurdo [17(2), 5]. Rusijoje išėjęs gamtos ir medicinos mokslus ir grįžęs į Lietuvą jis gyveno ir dirbo sunkiomis sąlygomis, nuolat apsuptas priešų dėl savo pažiūrų ir tautinės veiklos. Tačiau jo fizinis pasirengimas, išprusimas ir atkaklumas siekiant įgyvendinti užsibrėžtus tikslus padėjo pakelti visus sunkumus ir nepriteklus [17(2), 5]. Ir visur, kur tik likimo vėjai jį nublokšdavo (gyveno Grinkiškyje, Krakėse, Biržuose, Žagarėje), jis, pasak Jono Staugaičio, plėšė užleistus tautiškus dirvonus. M. Kuprevičius ne tik atsidėjęs gydytojavo („pasitaikydavo atvejų, jog iš neturtingų ligonių jis ne tik kad neimdavo pinigų už gydymą, bet dar ir pats savo lėšomis pastaruosius šelpdavo“ [17(4), 11]), bet ir uoliai dirbo visuomeninį šviečiamąjį ir kultūrinį darbą – platino tarp kaimiečių Tilžėje spausdintus lietuviškus raštus, padėjo įsteigti Biržuose lietuvišką spaustuve, rinko lietuvių tautosaką (pasakas, dainas, mįsles, patarles), buvo ne vienos draugijos įkūrimo iniciatorius [37, 704–705; 17(3), 8], lietuviškos spaudos draudimo metais ir ją atgavus rašė straipsnelius ir korespondencijas *Varpe*, *Ūkininke*, *Sietyne*, *Vilniaus žiniose*, *Aušrinėje*, *Pasiuntinyje*, *Lietuvos žiniose*, *Lietuvos ūkininke*, *Biržų žiniose*, *Medicinoje*, *Švietimo darbe*, *Lietuvoje*, *Biržų kalendoriuose* ir kt. [37, 707].

Be praktinio gydytojo darbo, M. Kuprevičius rūpinosi žmonių medicininiu švietimu – Biržų keturklasėje mokykloje dėstė higieną [17(3), 8], Žagarėje suaugusiųjų vakariniuose kursuose neatlygintinai skaitė populiarias paskaitas iš anatomijos, fiziologijos, higienos mokslo sričių [37, 705], rašė straipsnius aktualiais sveikatos ir gydymo klausimais.

Kaip įprasta to meto spaudoje, savo straipsnius M. Kuprevičius pasirašydavo slapyvardžiais M. Sk-ra, D-ras M. Kuprevičia, Mykolas Kruopelė. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje gydytojas paskelbė straipsnių iš medicinos lietuviškuose periodiniuose leidiniuose. Rašė apie miško poveikį žmogaus sveikatai, alkoholio ir higienos stokos žalą, gumbo ir rožės ligas ir kt. 1896 m. *Ūkininko* laikraštyje išspausdintas straipsnis „Miškas ir sveikata“. *Varpe* 1897 m. paskelbė straipsnius „Kokia liga gumbu vadinasi?“ (1) ir „Lietuviški ligų vardai“. *Sveikatos* laikraštyje 1910 m. pasirodė jo straipsnis apie rožės ligą – „Liga rožė (lot. *Erysipelas*)“, kuris 1911 m. buvo paskelbtas ir *Biržų kalendoriuje*. Minėtame kalendoriuje išspausdinti dar keli jo straipsniai – „Keli žodžiai apie alaus ir degtinės vartojimą“ (1913), „Apie spiaudymą“ (1914). Gydytojas yra rašęs ir *Vilniaus žiniose* – 1908 m. spausdintas tęstinis straipsnis „Apie mokyklų gigijeną“.

Neišleistas iš akių tas faktas, kad M. Kuprevičiui buvo svarbu ne tik medicinškai prusinti paprastą skaitytoją, bet ir kokia kalba bei kokiais terminais į jį prabilti. Gydytojas mylėjo gimtąją kalbą, todėl „išgirdęs pacientą pavartojus rusišką žodį, už tai jį subardavęs“ [37, 706]. M. Kuprevičius spaudoje ragino gydytojus atsigręžti į gyvąją kalbą ir ieškoti joje medicinos terminijos ištakų. Taigi jį pelnytai galima laikyti vienu iš pirmųjų lietuviškos medicinos terminijos kūrimo šauklių.

Šiuo straipsniu norima nušviesti M. Kuprevičiaus vaidmenį lietuviškos medicinos terminologijos istorijoje. Remiantis aprašomąja analize siekiama išsamiau aptarti jo straipsnį „Lietuviški ligų vardai“, paskelbtą 1897 m. *Varpo* laikraštyje, ir jo terminus (liaudinius ligų

(1) S. Matulaičio straipsnio „Kas tai yra liga gumbas?“, išspausdinto 1886 m. *Ūkininko* laikraščio ketvirtame numeryje, patikslinimas [20, 184].

vardus) reikšmės ir raiškos (sandaros ir kilmės) atžvilgiais. Pasitelkus gretinamąjį tyrimo metodą taip pat norima parodyti straipsnio liaudinių terminų santykį su dabar vartojamais moksliniais medicinos terminais.

M. KUPREVIČIAUS STRAIPSNIO „LIETUVIŠKI LIGŲ VARDAI“ SANDARA

1897 m. *Varpo* laikraštyje buvo paskelbtas M. Kuprevičiaus straipsnis „Lietuviški ligų vardai“. Straipsnyje gydytojas, didelis gimtosios „lietuviškosios“ kalbos mylėtojas, uoliai rinkęs lietuvių tautosaką, užrašinęs „ypatingus retai sutinkamus žodžius“ [36, 706], ne tik atkreipė dėmesį į liaudies medicinos terminus, bet ir kėlė medicinos terminų lietuviškumo klausimą, t. y. kad, kuriant lietuvišką medicinos terminologiją, reikėtų remtis liaudies vartojamais žodžiais. Straipsnyje gydytojai buvo raginami vartoti ne skolintus, o lietuviškus, „žmonių medicinos“, ligų vardus: „užtatai šitas surašas bus naudingas ir tiems gydytojams žinoti, kurie nenori duoti vietos mokslo medicinoje *gumbui* (2), *nikuliui* ir tt, o atsiremdami ant tradicijos naikina lietuviškus ligų vardus, įkalbinėdami žmones, buk tai gumbo nėra, nikulio nėra, o yra tik *katars*, *zapalenija*, *parkos*, ir kitoki slavizmai“ (p. 41). Šis gydytojo kvietimas neprarado aktualumo ir šiandien, kai neretai savus žodžius stelbia svetimi.

Kalbamąjį straipsnį sudaro 66 įvairias žmonių ligas pavadinančių vardų sąrašėlis. Kai kurios ligos įvardytos ne vienu terminu, taigi dar pridėjus sinoniminius terminus iš viso būtų 69 ligų vardai. Jie pateikiami stulpeliu ir numeruojami (numeriai rašomi prie kas penkto vardo). Vardai rašomi pasviruoju šriftu. Sinonimai taip pat rašomi šiuo šriftu ir pateikiami greta po kablelio, pvz.: *gėlta*, *gėltligė*; *pikatė*, *piktivotė*; *žyvatas*, *tryda*. Tačiau kartais greta antraštinio termino skliaustuose pateikiami, reikia manyti, ligos vardo paaiškinimai, kurie rašomi kitokiu – paprastuoju – šriftu, pvz.: *jėdra* (tymai), *karštinės* (šiltinės), *priemetė* (priepuola), *prasta liga* (piktoji), *raudonoji liga* (žiedai, skalbiniai). Palyginus skliaustuose pateiktų žodžių reikšmes su *Lietuvių kalbos žodyno* (toliau – LKŽe) duomenimis, akivaizdu, kad antraštiniai ir suskliausti žodžiai ar žodžių junginiai įvardija tą pačią sąvoką, plg. *jėdra* „užkrečiama odos liga, tymai“ ir *tymai* „ūminė infekcinė liga, kuriai būdinga bendra intoksikacija, gerklės, akių ir kvėpavimo takų gleivinių uždegimas ir odos išbėrimas (*morbili*)“, *karštinės* žr. *karštinė* „šiltinė“ ir *šiltinės* žr. 1 *šiltinė* 1. „tokia ūminė užkrečiama liga (*typhus*)“, *priemetė* (LKŽe variantas *priemėtė* nuoroda žr. nukreiptas į *priemėčio* pirmąją reikšmę „nervų liga, konvulsijos“) ir *priepuola* „protarpiais smarkiai pasireiškianti nervinė liga, nenormali psichinė būseną“, *raudonoji liga* „mėnesinės“ ir 1 *žiedas* 6. „mėnesinės“, *skalbiniai* 2. „mėnesinės, menstruacija“. Žodžių junginys *prasta liga* LKŽe neaptiktas, tačiau yra *piktoji liga* „sifilis“, žinoma gyvojoje kalboje – Ds. Šiame straipsnyje suskliausti žodžiai neskaičiuojami kaip terminai, jie laikomi paaiškinimais, nes gydytojas pastaruosius pateikė kitu šriftu, kitaip tariant, juos grafiškai atskyrė.

Po antraštinio termino po brūkšnio rašomas graikiškas arba lotyniškas ligos vardas. Prie vieno vardo atitikmuo nepateiktas, parašytas klaustukas, matyt, gydytojas jo nežinojo, pvz.: *gruštis* – ? O prie termino *iszgastis* nepateiktas nei atitikmuo, nei klaustukas, tiesiog parašyta: „musų žmonės da už ligą tebelaiiko, nors tai yra tik priežastis tulų nervišku ligų“ (p. 42).

Prie kai kurių vardų duodamas trumpas paaiškinimas, pvz., „*dieglys* – *neuralgia*. Apskritai diegliu vadina duriantį skausmą“ (p. 41), ligos atsiradimo priežastis, pvz., „*trukys* – *euteropfosis*. <...>. Žmonės sako, buk tai paeina nuo užmynimo ant kirmino, *trundžiu*

(2) Išskirta straipsnio autoriaus.

vadina^o“ (p. 42); arba kitokio pobūdžio pastabos, pvz.: „*gurkllys – struma*. Pas mus žmonės reta liga, bet yra tauta – čėmėmsai (čėmėriai) begalo gurkluota. Daugiausiai gurklių yra pas tuos čėmėmsius, kurie gyvena iš kairės pusės Volgos Kazaniaus guber. Čia sutiksi kaimus kur didesnė pusė gyventojų turi gurklius, o dažnai visa šeimyna (6–8 žmonės) su gurkliais“ (p. 42); „*kaltunas – plica polonica*. Žmonės bijo kirpti, girdi nukirpus ant akių puola“ (p. 42), „*nikulys – anaemia*. Teko girdėti apie išblėskusius, mažai kraujo turinčius ligonius: „sudžiuvo, suvyto, kas-žin koks *nikulys* užėjo“ (p. 42); „*sukata – vertigo*, dažniausiai pas avis“ (p. 42).

Prie didžiosios dalies ligų vardų rašoma, kuo ir kaip gydytis. Pavyzdžiui, nuo *aptakio* „žmonės svogunus kepa su jaučio arba kiaulės taukais ir deda ant piršto“ (p. 41), nuo *baltosios ligos* „verda aržuolo žievę ir daro maudyklę, aluno da prideda“ (p. 41), nuo *pagedimo* „seni žmonės liepia užmušti pagedusį šunį, sudeginti jo plaučius, širdį ir jaknas ir, užvirus šarmą, duoti tuojaus apriestam ano šunies žmogui“ (p. 42), *karpą* reikia „išdeginti su samčio kotu (p. 42), „kad neįpultų priemetė, tai nusigandus reikia umai nusišlapinti (rukinti dumais deginamų išgąsdinusio gyvuolio plaukų)“ (p. 42). Kitais atvejais nurodyti konkretūs vaistai, dažniausiai vaistiniai augalai ar jų dalys, pvz.: vaistas nuo *dėdirvenės* – „apšarmoėjimas nuo lango, (arklio prakaitas)“ (p. 41), vaistas nuo *grizo* – „našlėlės, burokų skystimas gerti su medum, o tirštomas ant pilvo dėti“ (p. 41), vaistas nuo *gumbo* – „gumbažolė; puplaiškiai, begaline šaknis, metėlės. Visas tas žoles verda ir geria“ (p. 42), vaistas nuo *niežo* – „šaltėkšnio žievė, kurią nuskutus nuo juodumo verda ir kuną mazgoja“ (p. 42), vaistas nuo *trukio* – „arnikos žiedai ir lapai kaipo arbata“ (p. 42).

Straipsnio gale M. Kuprevičiaus parašyta, kad ligų vardai rinkti Kauno paviete.

LIGŲ VARDŲ REIKŠMĖS IR RAIŠKA

Šiame skyriuje siekiama kuo visapusiškiau aptarti M. Kuprevičiaus straipsnyje pateiktus liaudinius ligų vardus. Visų pirma rūpi pasiaiškinti semantinius dalykus, t. y. kokias ligas žinojo kaimo žmonės ir kaip jas vadino. Kitas ne mažiau svarbus tyrimo dalykas yra ligų vardų raiška, t. y. sandara ir kilmė.

Reikšminės ligų vardų grupės

Mokslinėje medicinos literatūroje ligos klasifikuojamos įvairiai, t. y. ne vienu pamatu. Jos gali būti skirstomos pagal trukmę (ūminės ir lėtinės), atsiradimo priežastį (infekcinės, psichikos), gydymo būdą (chirurginės, terapinės), sergančiųjų lytį (moterų arba ginekologinės, vyrų) ir amžių (vaikų ir suaugusiųjų) [21, 495].

Šiame straipsnyje pasitelkiamas mišrus ligų klasifikavimo būdas. Atsižvelgiant į etiologinę veiksnį išskirtos infekcinių ir psichikos, į sergančiųjų amžiaus veiksnį – vaikų, o į gydymo būdo veiksnį – chirurginės ir traumatologinės ligų grupės. Tačiau vis dėlto skirstant ligas į semantines grupes daugiausia atsižvelgta į tai, kokių organų ir jų sistemų veikla yra sutrikdyta. Taigi vyraujantis skirstymo pamatas – organai ir jų sistemos. Be jau minėtų ligų grupių, dar išskirtos odos, virškinimo organų, nervų, ausų, nosies ir gerklės, kvėpavimo organų, akių, lytinės, širdies ir kraujagyslių, kraujo gamybos organų, raumenų, onkologinės, medžiagų apykaitos ir endokrininių liaukų ligos. Iš viso ligų vardai suskirstyti į 17 reikšminių grupių (3). Jos toliau yra pateikiamos pagal vardų gausumą. M. Kuprevičiaus straipsnio ligų vardai gretinami su LKŽe duomenimis.

(3) Skirstant ligas į reikšmines grupes buvo remtasi vadovėliais ir kitomis mokomosiomis priemonėmis, kurių išsamus bibliografinis aprašas pateiktas šaltinių ir literatūros sąrašė straipsnio gale.

1. Infekcinių ligų vardai:

aptakys – *panaritium* Vrp(4) 1897 3 41. Svarbu pažymėti, kad šis ligos vardas į LKŽe pateko tik kaip kalbamojo šaltinio – M. Kuprevičiaus straipsnio „Lietuviški ligų vardai“ – žodis, prie jo pateiktas minėto straipsnio sutrumpinimas Vrp(5) 1897, 3. Be to, prie *aptakio* yra nuoroda žr. į *aptakos* pirmąją, medicininę, reikšmę „nago tvinkimas, landuonis, rietėlė, nagutė (*panaritium*)“;

drugys – *febris intermittens* Vrp 1897 3 41, plg. LKŽe *drugys* 1. „drebuly; šalčio krėtimas sergant; maliarija (*febris intermittens*; *malaria*)“ Sg, Gs: *Tave drugys kreta, matai, kaip tu virpi* Sg;

gelta, gėltligė – *icterus catarrhalis* Vrp 1897 3 41, plg. LKŽe *gelta* 2. „geltonligė“ Ds, Tršk, Rod: *Geltonas, išblyškęs, ar tik neserga gelta* Tršk; *gėltligė* „gelta, geltonligė“: *Geltlige serga* Dkš;

irmėdė – *status febrilis* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *irmėdė* Vad, Vžns, Pn „peršalus, pervargus ar nusigandus gauta liga“ Užp, Pšl, Ktk, Sml, Pc, Rm, Kp, Lnkv: *Irmėdė mane krečia* Ktk. *Kad šaltis laužo, galvą skauda, tai nuo irmėdės gerti liepų žiedų* Lnkv;

jėdra – *morbilli* Vrp 1897 3 42. Į LKŽe *jėdra* įtraukta, tačiau vartosenos pavyzdžių su šiuo žodžiu neužrašyta – jų pateikta su variantu *jedra*, žr. *×jedra* (< *adra*, l. *odra*) Skp, Pc, *jėdra* „užkrečiama odos liga, tymai, drognės“: *Jedra limpama liga* Šmn. *Jų vaikai jedra serga: gulia visi išberti* Slm;

karbonka – *pustule maligna* Vrp 1897 3 42. Kaip matyti iš greta pateikto atitiktens, *karbonka* įvardija juodligės piktivotę (karbunkulą), bet ši reikšmė į LKŽe nepateko, žr. *×karbonka* (l. *karbonka*) Vks plg. *karbona* „aukų dėžutė“;

karštinės – *typhus* Vrp 1897 3 42. Lietuvių kalboje paprastai ši liga įvardijama vienaskaitos formos daiktavardžiu, tą rodo ir LKŽe duomenys – prie daugiskaitos formos *karštinės* yra nuoroda žr. į vienaskaitos formos *karštinė* pirmąją reikšmę „karštligė, šiltinė, drugys“ Alv, Ut, Drsk: *Seniau žmonės karštine sirgo ir sirgo* Ut;

kolera – *cholera asiatica* Vrp 1897 3 42. Gyvojoje kalboje gerai žinomas žodis, tačiau ne kaip ligos pavadinimas. LKŽe pateikti tik rašytinių šaltinių, kuriuose *kolera* vartojama medicinine reikšme, duomenys, žr. *×kolera* 1. J. Jabl, M „cholera“: *Liga kolera* SD98. *Ši liga yra koleros liga* Ns1850,1;

lisnikai – *helminthiagis* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *×lisnikas* (brus. *zličnik*) Ds, Gs 1. *zool.* „vidurių kirminas, askaridė“ Slč, Rm, Grž: *Užpuolė vaiką lisnikai* Rm. *Nuo lisniko medaus duoda ryti su imberu* Grž;

pagėdimas – *lyssa* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *pagėdimas* 3. „pašėlimas, pasiutimas“: *Davinėdavo tokias žoles nuo pagėdimo* Pc;

pikatė, piktivotė – *furunculus* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *pikatė* Plk = *pikutė, piktivotė* 1. Skr „šunvotė, skaudė“: *Antsimetė ant sprando piktivotė* Brs. *Visą kūną išbėrė piktivotėm* Mrj;

raupai – *variola* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *raupai* 1. Dkš, Jnšk, Grž, Ds, Aps „sunki ūminė užkrečiama liga, pasireiškianti išbėrimu, darančiu odą gruoblėtą (*variola*)“ Krs, Dglš, Mrj, Mlk, Rud, Klt: *Raupais ir mirė jo abi dukterys* Krs. *I raupais, i kruvinuoju, i šiltine mūsų pirkioj sirgo* Dglš Klt;

rožė – *erysipelas* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *rožė* (brus. *рожа*, l. *róža*) 9. *med.* „liga, pasireiškianti ryškiai ribota raudona dėme odoje, temperatūros pakilimu“ Rod, Alks, Ps, Vks,

(4) Laikraščio *Varpas* sutrumpinimas toks, koks jis yra LKŽe. Po šio sutrumpinimo arabiškais skaitmenimis rašomi straipsnio paskelbimo metai, numeris ir puslapis.

(5) Straipsnyje vartojami LKŽe pateikti sutrumpinimai.

Rd, Krs, Gršl, LKT86(Kl), Pt, Šts, Antr, Grv, Aps, Pls, Ggr, LTR(Ant), Kp, Str, LTR(Imb), Grd, Kl: *Rožė puolė nuo pašalimo Alks. Išsigandau, ir įsimetė rožė į koją* Vks. *Anas moka ažkalbinėt rožę* Aps;

trundys Vrp 1897 3 42. LKŽe prie šio žodžio yra nuoroda žr. į *trandies* septintąją reikšmę „kojos pado, kulno ar piršto tvinkinys“ Šl: *Ant piršto aptakys; nuo užmynimo ant kirmينو, trundžiu vadinamo* J. Jabl(Plk);

valasnykas – *ulcus chronicum* (teipos-gi *panaritium*) Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *xvalasnykas* Ds, Srj (plg. l. *włosiennica*, rus. *волосница*) 1. Lk, Trg, Erž, PnmŽ „landuonis, aptaka“ Plv, DrskŽ, Vrn, Ssk, Sz: *Įsimetė kojon valasnykas, negaliu pabūt apsiavęs* Ssk.

2. Odos ligų vardai:

apgamas – *naevus pigmentosus* Vrp 1897 3 41. LKŽe *apgamas* šia reikšme nefiksuotas, plg. *apgamas* 1. „igimta kūno žymė, apauga, intapas“ Yl, Erž, Gs: *Apgamais burna anam apaugusi* Yl. Lietuviškas *naevus pigmentosus* atitikmuo *pigmentinis apgamas*;

dėdirvenės – *lichen scrophulosorum* Vrp 1897 3 41. Į LKŽe žodis *dėdirvenės* neįtrauktas, yra variantas *dedirvinė*, prie kurio yra nuoroda žr. į *dedervinės* pirmąją, medicininę, reikšmę „tokia beriamoji odos liga (herpes)“ Lnkv, Brž, Pc: *Man ant rankos atsirado dedirvinė* Lnkv. *Šito vaiko pilna galva dedirvinių* Brž;

kaltunas – *plica polonica* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *kaltūnas* (rus. *колтун*, l. *kołtun*) 1. *med.* „tokia liga (plica polonica)“ Dglš, Mrj, Vj, Rk, Vilm, Lp, Ss, Tat, Upt: *Ar nesirgai kaltūnu* (liga, kuria sergant veliasi plaukai)? Vilm. *Kaltūnas esti trejopas – plauky, nagų ir vidurių* Ss;

karpa – *verruca* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe 1 *karpa* 1. Ps, Nj, Lp, Šts, Ėr „mažas odos pakilimas ir sukietėjimas“ Dkš, Ds: *Ant rankų karpos auga* Dkš. *Karpas duodavo žiogui kąst* Ds;

niežas – *scabies* Vrp 1897 3 42. Ši odos liga paprastai vadinama daugiskaitos formos daiktavardžiu. Tą liudija ir LKŽe duomenys, plg. *niežas* 2. *ppr. pl.* „odos liga, kurią sukelia tuo vardu vadinamos erkės, susas“ Plt, Km, Brt: *Vaikai įgavo niežus* Plt. *Išnyko niežas* Km;

persūlys – *prurigo* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *persūlys* 1. „graužiantis skaudėjimas, peršėjimas“: *Neseka daturėt kutulio* (kutenimo), *net su persūliu* Lp;

piktšaišiai – *favus* Vrp 1897 3 42. LKŽe prie žodžio *piktšaišiai* yra nuoroda žr. į *piktašaišių* medicininę reikšmę „grybelio sukeliama odos liga, pasireiškianti pleiskanotomis dėmėmis su iškilusiomis pūslelėmis, šaišiuokais (trichophytia, microsporia)“ Plv, Sv: *Jo visą galvą piktšaišiai apšėdo* Sv;

pleiskanos – *seborrhoea sicca* Vrp 1897 3 42. Ir gyvojoje kalboje, ir medicinos terminijoje paprastai vartojamas daugiskaitos formos terminas *pleiskanos*, plg. LKŽe *pleiskana* ppr. pl. Dsn „smulkus žvynelis, ppr. susidarantis plaukų pašaknėje, bluzgana“ Šd, Žml, Grv, Dkš, Sml, Kp: *Apleido galvą su pleiskanom* Žml. *Nuo pleiskanų atžagarės lelijos gerai* Kp;

spaugai – *acne vulgaris* Vrp 1897 3 42. LKŽe prie žodžio *spaugas* yra nuoroda žr. į *spuogo* pirmąją, pagrindinę, reikšmę, plg. LKŽe *spaugas* LKT102(Vg), Jrb, VI, Skr, Plk, Bsg, Jsv, Žl, Aln, Ut, Dbk žr. *spuogas* 1. „nedidelis iškilimas odoje, puškas, skauduliukas“ Mlt, Sdb, Jd, Jnšk, Grk, Užp, Grnk, Upn, Pnd, Klt, Trs, Jon, Dt, Kdn, Sdk, Mžš: *Išsikėlė toks spaugas ant kaktos* Jnšk. *Čia žvirblio kanapės – nuo spaugų* Kdn.

3. Chirurginių ir traumatologinių ligų vardai:

kyla – *hernia* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *xkyla* (l. *kiła*, brus. *кила*) Vks, Ak „trūkis, išvarža, grižas (hernia)“: *Žmogus su kyla negalia sunkiai dirbti* Užv. *Kyla – ne liga* Trgn. *Nekelk taip sunkiai, ba kyla gausi* Nmk;

nikstelėjimas – *distorsio* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *nikstelėjimas* → *nikstelėti* 1. „kiek pasukti, patempti, gryžtelėti sąnari“: *Iš to nikstelėjimo i nepasitaiso koja Krš. Nikstelėjimas nevienodas: kartais tenka ir pasirišus ranką ilgai nešioti Gdl*;

panagys – *congelatio digitorum* Vrp 1897 3 42. Žodyne prie žodžio *panagys* yra nuoroda žr. į *panagės* pirmąją reikšmę „vieta po nagu“, bet *panagys užėjo* „ėmė skaudėti pirštų galus (nuo šalčio)“ Pšš, Pc, Srd: *Šiandie skalbdama baisiai sušalau: rankom ir kojom panagis užėjo Srd*;

rona – *vulnus* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *xrona* (brus. *paha*, l. *rana*) Sb, Mlk, Lkv „žaižda“ Al, Dglš, Lp: *Kokių liekarstvų tau davė daktaras in roną? Al. Ronom gerai alksnio lapai, gyslonai Dglš*;

trukys – *euteroposis* Vrp 1897 3 42. LKŽe pateikti žodžiai su ilguoju šaknies balsiu – *trūkis, trūkys* 12. „patrūkimas, išvarža“ Slv, Kp, Krk, Lkv, Lš, Klt, Plšk, Brž, Ds, Ktk, LLDI363(Škn), Rm: *Mat akmenį kėlė – trūkį gavo Kp. Ažuoly, uosių atžalų arbata – nuo trūkio Brž. Trūkiu serga Ds*;

vandeninė liga – *anasarca* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe 2 *vandeninis* 14. Nm „kuria sergant organizme kaupiasi skystis“ Plk, Tat: *Nuo degtinės jo veidas pasidarė kaip šunvotė mėlynai raudonas, pradėjo tinti, gavo vandeninę ligą Tat*;

votis – *abscessus* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *votis* Švnč, Amb, Šlk *med.* „tinimas su pūliais, skaudulys, tvinkinys, piktvotė“ DrskŽ, Sug, Klt, LMD(And), JnšM, Sn, Skp, Šmn, LKT320(Zr), Dglš, Pg, End, Lb, Aln, Bsg, Nm, LKT199(Grl), Pb, Dv, Šd, Pls, Ad, Srj, Svn, Vrnv, Švnč, Ss, Btrm, LTR(Klt), Pln, Ėr, An, Yl, LTR(Ds), LMD(Tvr), Kp, Pv, Mlt, Sdb, LTR(Ant), LMD (Dglš), Vrn: *Kai votis ar ant rankos, ar ant kojos kur įsimeta, tai [skaudulio žolės] lapus sumušti, sutrinti ir tverti Yl. Votį suka, dėjau alksnio lapų ir grietine saldžia: labai traukia Pv. Baltoji liepos žievė – su pienu dedama ant voties. Reikia iššutint LTR(Ant)*.

4. Virškinimo organų ligų vardai:

grįžas – *dyspepsia* Vrp 1897 3 41, plg. LKŽe 1 *grįžas* 2. „vidurių skausmas, diegimas, griežimas“: *Kūdikio grįžas graužia, ir gurgžda viduriuose jojo J*;

grūštis – ? Vrp 1897 3 42. Toks žodis LKŽe nefiksutas, „vidurių skausmo, dieglio“ reikšme yra pateikta *grūštis* Kv, Ms, Jn, Slnt, Plk, Vg, Šts, Šv, Alk, Yl: *Grūštis apsisotja nu ajerų tarkuotų šaukšto Šts. Tėvas dar jaunas, ale turi viduriuose grūžtį Alk*;

gumbas – *gastritis chronica* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *gumbas* 4. „pilvo sloga ar šiaip koks vidurių sopulys; didelis vidurių gėlimas“ Vžns, Ck, Vv, Sg, Ašb: *Gumbas pilvą suka Ck. Gumbas neužleidžia mėsos valgyti Vv*;

prietvaras – *miserere* Vrp 1897 3 42. Šis žodis gyvojoje kalboje turi ne vieną medicininę reikšmę, plg. LKŽe 1 *prietvaras* 1. Rm, Kvr, Km, Ds, Užp, Slm „vidurių užkietėjimas, susilaikymas“ Upt, Ut, Kair, Vb, Lnkv: *Daug žmonelių seniau mirdavo nuo prietvaro Ut*; 2. Pl „šlapimo susilaikymas“ Slm, Pc: *Reikia duoti pūslės suvirinus nuo prietvaro Pc*; 3. „viduriavimas“ Srv, Kp: *Ar prietvaras pagavo, kad teip dažnai bėgi?! Srv. Tačiau, kaip rodo straipsnio duomenys, prietvaras M. Kuprevičiaus užrašytas „vėmimo išmatomis“ reikšme*;

žyvatas, tryda – *enteritis catarrhalis* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *xžyvatas* 4. „viduriavimas“ Nmk, Klm, Upt: *Žyvatas neaprokuotas nuo to rūgusio pieno Upt; tryda vlg. 1. Ms, Slnt, Sd, Ds, Kp, Pl, Ob, Al „viduriavimas, greitoji“ Krs, Sd, Jrb, Žl, Šts, Str, Vks, Sln, Trgn, Dv, Ds, Snt, Nm, Vl, Skr, Ar, Bsg, Skdt, An, LTR(Rm), Pn: Ir man kad papuola tryda – vienu vandeniū, nespėju eit Žl. Geria [druską] su degtiene nuo trydos Sln. Kiba nuo grybų tryda pristojo Trgn.*

5. Nervų ligų vardai:

dieglis – *neuralgia* Vrp 1897 3 41, plg. LKŽe *dieglis* Skr 1. „diegiamas skausmas, diegimas, dygulyš“ Srv, Grž, Gs, Trgn, Dkš, Slč, Grl, Šr: *Diegliai visą kūną daigo* Grž. *Diegliai tik varsto strėnas* Dkš;

mišlungis – *crampus* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *mėšlungis* Skr, Vlkv, End 1. „konvulsija, spazmas, traukulyš“: *Besimaudant koją mėšlungis nutraukė* (sutraukė) Lk. *Mėšlungis sutrauka kojas, i skęsta* Šv;

paralyžas – *paralysis* Vrp 1897 3 42. LKŽe duomenimis, *paralyžas* nevartojamas gyvojoje kalboje, pateiktas tik rašytinių šaltinių žodis *paralyžius* TrpŽ 1. *med.* „nervų veiklos sutrikimas, pasireiškiantis kūno dalių nevaldymu“ rš, SPI234, DP73, brš;

priemėtė (priepuola) – *hysteria* Vrp 1897 3 42. Šis ligos vardas LKŽe nefiksuotas. Prie varianto *priemėtė* yra nuoroda žr. į *priemėčio* pirmąją reikšmę „nervų liga, konvulsijos“: *Velnio šūdo vaikam nuo priemėtės parūkyt* LTR(Šmn);

sukata – *vertigo* Vrp 1897 3 42. M. Kuprevičius prie šio ligos vardo parašė pastabą, kad liga būdinga avims, tą rodo ir LKŽe duomenys, plg. 1 *sukata* Rtr, Pls 1. Žml „avių kvaitulys (coenurus cerebrialis)“ Šl, J.Jabl(Als): *Avis įgavo sukata* J.Jabl(Als).

6. Ausų, nosies ir gerklės ligų vardai:

kruopos – *diphtheritis* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe 2 *kruopos* „difterija“: *Seniau difteritą vadindavo kruopom* Pc;

slogos gerklės – *laryngitis* Vrp 1897 3 42, **slogos gomurio** – *pharyngitis* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *slogos* LKKIII101(Škn), Kv, Mžk, Vgr, Rtr, Plšk, Lkž, Jrb, Jsv žr. *sloga* 1. „kito kurio organo gleivinės uždegimas“ Jd, Rdn, Krš, Pj, Slnt, DūnŽ, Pš, Trg, Žeml, Bsg: *Slogos mumis užpuolė: čiaudam, kosam* Rdn. *Liepų žiedai – tai tie nuo slogų* Pš. *Turėjo grobų slogas, ans negalėjo valgyti, bulbių negalėjo, kopūstų negalėjo* Žeml;

slogos nosies – *rhinitis* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *sloga* 1. Lnkl, Skr „nosies gleivinės uždegimas“ Krkš, Gs, Plv, Rg, Dkš: *Kai būni šiltai, tai, jei vėjas pūstelėjo, ir gauni slogą* Gs. *Sloga užpuolė nosį* Plv;

užkimimas – *oedema glottides* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *užkimimas* → *užkimi* „pasidaryti dusliam, netekti balso“: *Navatnas užkimimas* Pc. *Niekuom nesiskundžiu, kaip tik tuom užkimimu* Trgn.

7. Kvėpavimo organų ligų vardai:

dusulys – *asthma bronchiale* Vrp 1897 3 41, plg. LKŽe 1 *dusulys* 1. „pagreitėjęs ir sunkus kvėpavimas, astma“ Kt, Jž, Grž, Kl, Šts, Srv, Ss, Slm: *Jį dusulys baigia uždusyt* Kt. *Ji buvo dusulio smaugiama* Grž;

džiova – *phthisis pulmonum* Vrp 1897 3 41, plg. LKŽe *džiova* Dkš, PnmŽ, Brš, Pg, Jnš, Ldv, Prk, Užv, Krkl, KlvrŽ, Slnt „plaučių tuberkuliozė“ Krš, Ms, Slm, Sml, Grž, Klk, Lp: *Nuo džiovos reikia gerti ožkos pieno* Sml. *Tom žolėm nuo džiovos gydė* Grž;

slogos plaučių – *bronchitis* Vrp 1897 3 42. Šis sudėtinis pavadinimas straipsnyje reiškia „bronchitą“. LKŽe tokio žodžių junginio aptikti nepavyko, bet rastas *plaučių slanktas* Ds, kuris pateiktas „bronchito“ reikšme, žr. *slanktas* „nosies gleivinės uždegimas, sloga“;

sunkenybė – *emphysema pulmonum* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *sunkenybė* 5. Jon „krūtinės užgulimas, dusulys; astma“ Èr, Srv, Pc, Grnk, Bsg, Žgn, Vvs: *Šaltapusniai nuo sunkenybės labai geri vaistai* Bsg. *Puplaiškius gerdavo nuo sunkenybės, kas turi ant širdies sunkumą* Žgn.

8. Vaikų ligų vardai:

kokliušas – *tussis konvulsiva* Vrp 1897 3 42. LKŽe duomenimis, šis ligos vardas gyvojoje kalboje nefiksuotas, plg. *kokliušas med.* „užkrečiamoji, daugiausia vaikų liga, pasireiškianti dažnais mėšlungiško kosulio priepuoliais, kartais su vėmimu (*tussis convulsiva*)“ rš, Blv;

rietenos – *soor* Vrp 1897 3 42. LKŽe šios vaikų ligos reikšmę turi žodis *2 rietena 11. med.* „pienligė (*soor*)“: *A vaikas sirgo rietena?* Inš;

saldžioji votis – *eczema vesiculosum et pustulosum* pas mažus vaikus Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *saldžioji votis* Ss, Pc, Aln „labai niežtintis išbėrimas, egzema“ Kpč, Slm, Klt, Kp, LTR(An): *Saldžiąją votį diedas turi, raudonas visas, beria* Klt. *Nuo saldžiosios voties duodama gert našlaitėlės, plačiosios mėtos* LTR(An);

škrupulas – *scrophulosis* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe 2 × *škrupulas* J.Jabl(Plk) žr. 3 *skrupulas* „skrofuliozė“: *Gera! nuo skrupulo ir smetonėlė, tik be naminių neišgydysi* Trgn. *Katpėdelės geltonosios y[ra] nu skrupulo* Brs.

9. Akių ligų vardai:

miežis – *hordeolum* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *miežis* Plv, Zt 2. „spuogas akies voko pakraštėje“ Mrs, Gs, Sdk, Grd: *Akis rausta, auga miežis* Mrs. *Užaugo ant akies miežys* Grd;

vištalupys – *hemerolopia* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *vištalupys* J.Jabl(Plk) žr. *vištalaktis* 4. „vištakumas (*hemeralopia*)“.

10. Moterų arba ginekologinių ligų vardai:

baltoji liga – *fluvia alba* Vrp 1897 3 41. Šis sudėtinis ligos vardas į LKŽe neįtrauktas. Straipsnyje gydytojo pateiktas „baltųjų“ reikšmė;

raudonoji liga (žiedai, skalbiniai) – *menstrua* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *raudonoji liga* Plk „mėnesinės“.

11. Psichikos ligų vardai:

nuomara – *epilepsia* Vrp 1897 3 42. LKŽe prie žodžio *nuomara* yra nuoroda žr. į *nuomaro* medicininę reikšmę „tokia nervų liga, epilepsija“ Srv, Ėr, Rm, Sml, Grž: *Ir graži, ir nemenka, ir bagota [mergina], tik nuomara meta* Rm. *Tamposi, lyg nuomara sergąs* Sml Grž.

12. Lytinių ligų vardai:

prasta liga (piktoji) – *siphilis* Vrp 1897 3 42. Straipsnyje šitaip vadintas sifilis. Kalbamasis žodžių junginys LKŽe nefiksuotas.

13. Širdies ir kraujagyslių ligų vardai:

širdies liga – *vitium cordis* Vrp 1897 3 42. LKŽe tokio žodžių junginio aptikti nepavyko. Lietuviškai *vitium cordis* yra *širdies yda*.

14. Kraujo gamybos organų ligų vardai:

nikulys – *anaemia* Vrp 1897 3 42. LKŽe žodis su trumpuoju šaknies balsiu nefiksuotas, įtrauktas *nykulys*, kurio pirmoji reikšmė „nykimo, džiūvimo liga“ Bru, Brt, Ėr, Plk, Alk: *Sudžiūvo, suvyto – kažin koks nykulys užėjo* Plk. *Nuo rudenio gavo tokį nykulį, ir nyksta dabar* Alk. Kaip rodo M. Kuprevičiaus užrašytas atitikmuo, *nikuliu* vadinama mažakraujystė, tačiau ši reikšmė į žodyną nepateko.

15. Raumenų ligų vardai:

saugėla – *rheumatismus muscularis* Vrp 1897 3 42, plg. LKŽe *saugėla* K.Būg(Kv), Krš, Šl, Vdžg 1. „kaulų, sąnarių gėlimas, reumatas“ Vlkv, Dkš, Gs, Grdž, LMD(Sln): *Užpuolė tokia saugėla, turbūt prieš kitą orą* Vlkv. *Mūs tėtėi įsimetė saugėla į koją* Gs.

16. Onkologinių ligų vardai:

vežys – *carcinoma* Vrp 1897 3 42. LKŽe duomenimis, Lietuvoje plačiai vartojamas žodis ketvirtąja, medicinine, reikšme „piktybinis auglys (cancer)“ Plšk, Jdr, Vž, Gršl, Šts, Trk, Als, Rdn, Pvn, Šauk, Nmk, Vdk, Bsg, Ėr, Slč, Svn, Sl, Č, Trgn, Str, Kb, Alz, Grv, Skd, Brž, Km, Kpč, Slm, Krtn, Vg, Šk, Lp, Jrb, Kvr, KzR, Akm, Grnk, Lt, Šmn, Aln, Mžš, Klt, Kal, Ant, Yl, Kvt, Ud, Švnč, Krs, Yl, Kpč, Dglš, Sn, Jd, Kpč, Krs, Strn, End, Žl, Slk, Jz, Snt, Dkš, Šd, LTR(Ar), Mrc, Plt, Dgp, Rg, Grd, Šln, DrskŽ: *Ale turėjo ant plaučių vėžį: kraujas kai šoko, ir nugriuvo ant kiemo* Kvr. *Vėžys greitai nuraško žmogų* Krs. *Liūne yra šaknys kap vėžys – tai nuo vėžio* Grv.

17. Medžiagų apykaitos ir endokrininių liaukų ligų vardai:

gurklys – *struma* Vrp 1897 3 42. LKŽe šis žodis fiksuotas ne klinikinė (kaip M. Kuprevičiaus straipsnyje), o anatominė reikšme, plg. *gurklys* 2. „pasmakrė (žmogaus ar gyvulio), paliaukis“ Dkš, Dglš, Tvr, Bgs: *Gurklys tik karo* Dkš. *Ir gurklys žmogui po kaklu reik nešioti* Dglš.

LIGŲ VARDŲ SANDARA IR KILMĖ

Nors M. Kuprevičius visus straipsnyje pateiktus ligų vardus pavadino lietuviškais, vis dėlto pažymėjo, kad ne visų jų kilmė grynai lietuviška. Todėl galima būtų skirti savos, lietuviškos, ir svetimos kilmės ligų vardus. Pirmieji dar aptariami raiškos atžvilgiu. Tradiciškai skiriami vienažodžiai ir sudėtiniai ligų vardai. Vienažodžiai savo ruožtu skirstomi į paprastuosius žodžius ir darinius (6). Pastarieji pagal darybos būdą skirstomi į priesagų, priešdėlių, galūnių vedinius ir dūrinius. Svetimos kilmės ligų vardai aptariami pagal kalbas, iš kurių jie yra kilę.

1. Lietuviški ligų vardai

Grynai lietuviškos kilmės ligų vardai sudaro didžiąją dalį straipsnyje pateiktų ligų vardų – tokie yra 55 ligų vardai.

Vienažodžiai ligų vardai (45 vardai). Daugiausia ligų vardų yra vienažodžiai gimininių sąvokų įvardijimai. Pirmiausia minėtini **paprastieji žodžiai** iš gyvosios kalbos. Tai pirminiai, neišvestiniai žodžiai, kurie toliau darybiškai neskaidomi, pvz.: *drugys* (7), *gruštis*, *gumbas*, *irmėdė*, *karpa*, *miežis*, *pikatė*, *raupai*, *špaugai*, *vežys*, *vošis*.

Gerokai gausesnė yra **darinių** grupė. Rasta net dešimt skirtingų priesagų turinčių vardų – **priesagų vedinių**: **-imas** (*nikstelėjimas*, *pagėdimas*, *užkimimas*); **-ulys** (*dusulys*, *nikulys*, *peršulys*); **-lys** (*dieglys*, *gurklys*); **-ana** (*pleiskanos*); **-ata** (*sukata*); **-ena** (*rietenos*); **-enė** (*dėdirvenės*); **-enybė** (*sunkenybė*); **-inė** (*karštinės*); **-ungis** (*mišlungis*).

(6) Aprašant straipsnio darinius buvo remtasi Prano Skardžiaus [36], Vinco Urbučio [38], Sauliaus Ambrazo [3; 4] darbais.

(7) „Lietuviškų ligų vardų“ ir „Skolintų ligų vardų“ poskyriuose, taip pat skyriuje „Gretinamasis M. Kuprevičiaus straipsnio ir Medicinos terminų žodyno ligų vardų aspektas“ ligų vardai pateikiami be kitų kalbų atitikmenų ir bibliografinio aprašo, kadangi pastarieji duomenys yra poskyryje, kuriame aptariamos šių vardų reikšmės.

Nemažai yra su galūnėmis išvestų ligų vardų – **galūnių vedinių**: **-a** (*džiova, gelta, nuomara, tryda*); **-as** (*apgamas, grizas, niežas, prietvaras*); **-ys** (*aptakys, trukys, trundys*); **-ė** (*priemetė*).

Tarp M. Kuprevičiaus užrašytų liaudinių ligų vardų pasitaikė keletas **dūrinių**. Pagal tai, kurios kalbos dalies yra antrojo sando pamatinis žodis [14, 134], skiriamos dvi dūrinių grupės – dūriniai su daiktavardiniais sandais ir dūriniai su veiksmažodiniais sandais. Daugiausia sudurtinių ligų vardų yra sudaryti iš būdvardžio ir daiktavardžio. Šių dūrinių sandai tarpusavyje jungiami be jungiamųjų balsių, pvz.: *gėltligė, piktšasiai, pikvotė, sausgela*. Rastas tik vienas dūrinys iš daiktavardžio ir veiksmažodžio – *vištalupys*.

Straipsnio liaudinių ligų vardų sąrašelyje **priešdėlių vediniai** nebūdingi – pasitaikė tik vienas su priešdėliu **pa-** išvestas ligos vardas: *panagys*.

Sudėtiniai ligų vardai (10 vardų). Jais įvardijamos rūšinės sąvokos. Visi straipsnyje pateikti sudėtiniai vardai yra sudaryti iš dviejų dėmenų. Juos galima būtų aptarti pagal rūšinio dėmens raišką. Taigi šiuo atžvilgiu yra skiriami derinamojo ir nederinamojo pažyminio žodžių junginiai. Jie pasiskirstę vienodai – rasta po penkis kalbamųjų žodžių junginius.

Derinamojo pažyminio junginių grupėje vyrauja ligų vardai, kurių rūšiniai dėmenys reiškiami įvardžiuotiniais būdvardžiais, pvz.: *baltoji liga, raudonoji liga, saldžioji votis*. Reikia pasakyti, kad rūšinę sąvoką žyminčio dėmens įvardžiovimas yra vienas iš mokslo terminijos bruožų. Pasitaikė tik po vieną ligos vardą, kurio rūšinis dėmuo reiškiamas paprastuoju kokybiniu būdvardžiu: *prasta liga* ir priesagos *-inis* būdvardžiu: *vandeninė liga*.

Kita dvižodžių vardų grupė yra **nederinamojo pažyminio junginiai**. Keturių ligų vardų rūšiniai dėmenys išreikšti vienaskaitos kilmininko linksniu, tačiau tik vieno vardo dėmenims būdinga dabartinėje lietuvių kalboje įprasta žodžių tvarka – *širdies liga*, kitų vardų dėmenų tvarka yra atvirkštinė – rūšiniai dėmenys eina prieš giminius, pvz.: *slogos gerklės, slogos gomurio, slogos nosies*. Vieno ligos vardo rūšinis dėmuo išreikštas daugiskaitos kilmininko linksniu, šio junginio dėmenų tvarka taip pat yra atvirkštinė: *slogos plaučių*.

2. Skolinti ligų vardai

Nors didžiąją ligų vardų sąrašėlio dalį sudaro savi, lietuviški, liaudiniai vardai, tačiau autorius pateikė ir pluoštelį svetimos kilmės ligų vardų (14 vardų), motyvuodamas tuo, kad pastarieji yra žinomi ir vartojami gyvojoje kalboje: „Iš to surašo matyti, juog ne visi vardai yra grynai lietuviški, kaip tai – kokliušas, rona, paralyžas ir kiti, bet patalpinau ir juos, nėra taip mūsų žmonės vartoja“ (p. 41).

Didžiąją kalbamųjų ligų vardų dalį sudaro slaviškos kilmės vardai, pvz.: **jėdra**, plg. LKŽe *×jedra* (< *adra*, l. *odra*), **kaltūnas**, plg. LKŽe *kaltūnas* (rus. *колтун*, l. *kołtun*), **kyla**, plg. LKŽe *×kyla* (l. *kiła*, brus. *кіла*), **kruopos**, plg. baltr. *крупна* [35, 248], **lisnikai**, plg. LKŽe *×lisnikas* (brus. *гліснік*), **rožė**, plg. LKŽe *rožė* (brus. *рожа*, l. *róža*), **rona**, plg. LKŽe *×rona* (brus. *рана*, l. *rana*), **valasnykas**, plg. LKŽe *×valasnykas* Ds, Srj (plg. l. *włosiennica*, rus. *волосница*).

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, kai kurie ligų vardai išliko nepakitę ir šiandien tebevartojami. Tai *kaltūnas* ir *rožė* – jie dabartinėje medicinos terminijoje neturi lietuviškų pakaitų.

Visiems gerai žinomas žodis *kruopos* gyvojoje kalboje turėjo kelias reikšmes. M. Kuprevičiaus ligų vardų sąrašelyje šis žodis turi medicininę reikšmę – juo įvardyta difterijos liga.

Viena liga turi ne vieną vardą. M. Kuprevičius sinonimą pateikė po kablelio: *žyvatas, tryda*.

Atskirai reikėtų paminėti skolintus vardus, kurie LKŽe nefiksuoti medicininėmis reikšmėmis, arba vardus, kurie gydytojo pateiktomis reikšmėmis nepaliudyti iš gyvosios kalbos. Slaviškos kilmės vardas **karbonka** LKŽe nefiksuotas „karbunkulo“ reikšme, plg. *×karbonka* (l. *karbonka*) plg. *karbona* „aukų dėžutė“. M. Kuprevičiaus straipsnio duomenimis, gyvojoje kalboje graikiškos kilmės vardas **kolera** žinomas „azijinės (tikrosios) choleros“ reikšme, nors LKŽe šia reikšme *kolera* fiksuota tik iš rašytinių šaltinių, tačiau gyvojoje kalboje *kolera 2*. „toks keiksmažodis“: *Kad tave kolera paimtų!* Brt. *Ak jūs, koleros, ką jūs čia padirbot?! Brt.*

Sąrašelyje pateiktas dar vienas graikiškos kilmės nervų ligos vardas **paralyžas**, tačiau LKŽe žodžio *paralyzius* gyvosios vartosenos pavyzdžių nefiksuota. Tas pats pasakytina ir apie prancūziškos kilmės ligos vardą **kokliušas** – LKŽe duodami tik iš rašytinių šaltinių paimti šio žodžio iliustraciniai sakiniai.

Skyrium minėtinas lotyniškos kilmės terminas **škrupulas**. Šio žodžio iliustracinių sakinių iš gyvosios kalbos LKŽe nepateikta ir minima tik viena tarmių vietovės santrumpa, plg. 2 *×škrupulas* J. Jabl(Plk) žr. 3 *skrupulas* „skrofuliozė“.

GRETINAMASIS M. KUPREVIČIAUS STRAIPSNIO IR MEDICINOS TERMINŲ ŽODYNO LIGŲ VARDŲ ASPEKTAS

Dabartinės lietuviškos medicinos terminijos atžvilgiu M. Kuprevičiaus straipsnio ligų vardus galima būtų suskirstyti į dvi stambias grupes – išlikusius, t. y. dabartinių medicinos terminų statusą turinčius, vardus, ir neišlikusius, t. y. dėl vienokių ar kitokių priežasčių mokslinei medicinos terminijai netikusius, vardus. Reikia pažymėti, kad ne visi pirmosios grupės vardai yra lygiavertiai išlikimo dabartinėje terminijoje atžvilgiu. Yra vardų, kurie turiniu ir forma liko nepakitę, kitų pakitęs arba turinys, arba forma.

Palyginus M. Kuprevičiaus straipsnio liaudinius ligų vardus su *Medicinos terminų žodyno*, kuris reprezentuoja dabartinę mokslinę lietuvių medicinos terminiją, duomenimis, pastebėta, kad tik keli jo sąrašelyje pateikti ligų vardai išliko nepasikeitę nei savo reikšme, nei raiška, pvz.: *karpa – verruca*, plg. *verruca – karpa* MedŽ, *kokliušas – tussis konvulsiva*, plg. *pertussis – kokliušas* MedŽ, *miežis – hordeolum*, plg. *hordeolum – miežis* MedŽ, *raupai – variola*, plg. *variola – raupai* MedŽ, *rožė – erysipelas*, plg. *erysipelas – rožė* MedŽ.

Kai kurių vartosenoje išlikusių ligų vardų keitėsi rašyba, pvz.: *kaltunas – plica polonica*, plg. *plica polonica – kaltūnas* MedŽ, *mišlungis – crampus*, plg. *spasmus – mėšlungis* MedŽ, *paralyžas – paralysis*, plg. *paralysis – paralyzius* MedŽ, *vežys – carcinoma*, plg. *carcinoma – vėžys* MedŽ.

Skiriasi abiejų gretinamų šaltinių lėtinės psichikos ligos vardo giminė – M. Kuprevičiaus straipsnyje moteriškosios, o žodyne – vyriškosios giminės vardas: *nuomara – epilepsia*, plg. *epilepsia – nuomaris* MedŽ.

Dabartinėje medicinos terminijoje paprastai vartojama užkrečiamosios parazitinės odos ligos, kurią sukelia erkės *Acarus scabici*, vardo daugiskaita, o M. Kuprevičiaus straipsnyje kalbamos ligos vardas – vienaskaitos formos: *niežas – scabies*, plg. *scabies – niežai* MedŽ.

Nemažą grupę sudaro vardai, kurie raiškos atžvilgiu dabartinėje medicinos terminijoje išlikę, tačiau jais įvardijamos kitos ligos, pvz.: *apgamas – naevus pigmentosus*, plg. *naevus pigmentosus – pigmentinis apgamas*, o *apgamas* yra *naevus* MedŽ, *dieglys – neuralgia*, plg. *neuralgia – neuralgija, nerviniai skausmai*, o *dieglys* yra *colica* MedŽ, *drugys – febris*

intermittens, plg. *febris intermittens* – protarpinis karščiavimas, o *drugys* yra *malaria* MedŽ, *dusulyš* – *asthma bronchiale*, plg. *asthma bronchiale* – bronchinė astma, o *dusulyš* yra *dyspnoea* MedŽ, *džiova* – *phthisis pulmonum*, plg. *tuberculosis pulmonum* – plaučių tuberkuliozė, o *džiova* yra *tuberculosis* MedŽ, *gumbas* – *gastritis chronica*, plg. *gastritis* – gastritas, skrandžio uždegimas, *chronicus* – *chroninis*, lėtinis, ilgalaikis, o *gumbas* yra *phyma* MedŽ, *pikvotė* – *furunculus*, plg. *furunculus* – furunkulas, šunvotė, o *pikvotė* yra *carbunculus* MedŽ, *pleiskanos* – *seborrhoea sicca*, plg. *seborrhoea sicca* – sausoji seborėja, o *pleiskanos* yra *furfur* MedŽ, *prietvaras* – *miserere*, plg. *miserere* – vėmimas išmatomis, o *prietvaras* yra *obstipatio* MedŽ, *spaugai* – *acne vulgaris*, plg. *acne vulgaris* – paprastieji spuogai, o *spuogai* yra *acne* MedŽ, *užkimimas* – *oedema glottides*, plg. *oedema glottidis* žr. *oedema laryngis* – gerklų edema, o *užkimimas* yra *raucedo* MedŽ.

Atskirai minėtinas dar vienos odos ligos įvardijimas – dabar pasikeitusi jo rašyba, be to, šiuo vardu vadinama kita liga: *dėdirvenės* – *lichen scrophulosorum*, plg. *lichen*. 1. *kerpligė*, o *dedervinė* yra *pityriasis* MedŽ. Greta pastarojo vardo šliejasi pora ligų vardų, kurių raiška taip pat dabar yra kitokia ir jais įvardijamos kitos sąvokos, pvz.: *gelta* – *icterus catarrhalis*, plg. *icterus catarrhalis* – katarinė gelta, o *gelta* yra *icterus* MedŽ, *kolera* – *cholera asiatica*, plg. *cholera asiatica* – azijinė cholera (tikroji), o *cholera* yra *cholera* MedŽ.

Terminu *panagys* – *congelatio digitorum* straipsnyje vadinama chirurginė liga, tačiau gyvojoje kalboje šis žodis vartotas ir „vietos po nagu“ reikšme. Pastaroji šio žodžio, tiksliau moteriškosios giminės *panagė*, reikšmė išlikusi dabartinėje medicinos terminijoje, plg. *hyponychium* – *panagė* MedŽ.

Kiekybės atžvilgiu pirmosios grupės ligų vardus gerokai lenkia antrosios grupės – neišlikę – ligų vardai.

Dabartinėje šnekamojoje kalboje dar gajūs žodžiai *trūkis* ir *votis*, tačiau mokslinėje terminijoje jie turi kitus lietuviškus atitikmenis – *trūkis* yra *išvarža* (hernia), o *votis* – *pūlinys*. Tačiau M. Kuprevičiaus straipsnyje *trūkiu* (rašoma *trukiu*) vadinama ne išvarža, o visai kita liga: *trukys* – *euteropofosis*, plg. *enteroptosis* – vidurių nusileidimas MedŽ, bet *votis* – *abscessus*, plg. *abscessus* – *pūlinys* MedŽ.

Atskirai minėtini sudėtiniai dvizodžiai ligų vardai su pagrindiniu dėmeniu *liga*. Tokie žodžių junginiai būdingi gyvajai kalbai, žr. *Jis dešimtį metų vandens liga sirgęs* Vln. *In kiek metų* (po kiek metų) *inkstų liga prisimetė* Mrj. *Ans tura puolamąją ligą* Vks LKŽe. Šalutinis kalbamųjų vardų dėmuo įvardija rūšinę sąvoką, t. y. būdingą ligos bruožą, ypatybę. Juo paprastai eina būdvardis, pvz.: *baltoji liga* – *fluvia alba*, plg. *fluor albus* – baltosios MedŽ, *prasta liga* – *siphilis*, plg. *syphilis* – *sifilis* MedŽ, *raudonoji liga* – *menstrua*, plg. *menstruatio* – mėnesinės MedŽ, *vandeninė liga* – *anasarca*, plg. *anasarca* – odos vandenė MedŽ, arba daiktavardis, žymintis organą, kurio funkcijos, veikla sutrikdyta, pvz.: *širdies liga* – *vitium cordis*, plg. *vitium cordis* – *širdies yda* MedŽ.

Pastebėta, kad gyvojoje kalboje *sloga* turėjo platesnę reikšmę, t. y. ja žmonės vadino ne tik nosies, bet ir kitų organų gleivinių uždegimą, pvz.: *slogos gerklės* – *laryngitis*, plg. *laryngitis* – *laringitas*, *gerklų uždegimas* MedŽ, *slogos gomurio* – *pharyngitis*, plg. *pharyngitis* – *faringitas*, *ryklės uždegimas* MedŽ, *slogos plaučių* – *bronchitis*, plg. *bronchitis* – *bronchitas*, *bronchų uždegimas* MedŽ; dabar šiuo medicinos terminu tapusiu žodžiu vadinamas tik rinitas: *slogos nosies* – *rhinitis*, plg. *rhinitis* – *rinitas*, (*nosies*) *sloga* MedŽ.

Kazimieras Gaivenis, tyrinėjęs lietuvišką liaudinę specialiąją leksiką, yra pastebėjęs, kad vienas iš būdingų jos bruožų yra stilistinis ekspresyvumas [11, 5]. Jis trukdo liaudiniam ligų vardams tapti medicinos mokslo terminais, pvz.: *nikulyš* – *anaemia* – dabar

anaemia – mažakraujystė MedŽ, *rietenos* – soor – dabar *candidamycosis* – kandidamikožė MedŽ, *saldžioji votis* – *eczema vesiculosum et pustulosum pas mažus vaikus* – dabar *eczema pustulosum* – pustulinė egzema, *eczema vesiculosum* – pūslelinė egzema MedŽ, *tryda* – *enteritis catarrhalis* – dabar *enteritis* – *enteritas*, *plonosios žarnos uždegimas*, *catarrhalis* – *katarinis* MedŽ.

Vietoj kai kurių straipsnyje pateiktų liaudinių ligų vardų į dabartinę mokslinę medicinos terminiją pateko kiti vardai iš gyvosios kalbos, pvz.: *aptakys* – *panaritium*, plg. *panaritium* – *landuonis* MedŽ, *gurklys* – *struma*, plg. *struma* – *gūžys* MedŽ, *karštinės* – *typhus*, plg. *typhus* – *šiltinė* MedŽ, *karštinės* terminas vartojamas tik sudėtiniam ligos pavadinime *nervinė karštinė* (lot. *neuropyras*) MedŽ, *peršulys* – *prurigo*, plg. *prurigo* – *niežulys* MedŽ, *pikatė* – *furunculus*, plg. *furunculus* – *šunvotė* MedŽ, *piktšaišiai* – *favus*, plg. *favus* – *susna* MedŽ. Kelis ligų vardus pakeitė lietuviški rašytinių šaltinių žodžiai, pvz.: *pagedimas* – *lyssa*, plg. *rabies* – *pasiutligė* MedŽ, *vištaluypys* – *hemeralopia*, plg. *hemeralopia* – *vištakumas* MedŽ.

Kai kurios ligos žmonių vadintos vienu žodžiu, o dabar šios sąvokos įvardytos sudėtiniais terminais su svetimakilmiais pagrindiniais arba šalutiniais dėmenimis, pvz.: *gėltligė* – *icterus catarrhalis*, plg. *icterus catarrhalis* – *katarinė gelta* MedŽ, *priemetė* – *hysteria pas didelius ir eclampsia pas mažus vaikus*, plg. *hysteria* – *isterija*, *eclampsia infantum* – *vaikų eklampsija* MedŽ, *sausgela* – *rheumatismus muscularis*, plg. *rheumatismus musculorum* – *raumenų reumatas* MedŽ, *sunkenybė* – *emphysema pulmonum*, plg. *emphysema pulmonum* – *plaučių emfizema* MedŽ. Kelios ligos dabartinėje medicinos mokslo kalboje vadinamos ir sudėtiniais terminais su savakilmiais dėmenimis, pvz.: *irmėdė* – *status febrilis*, plg. *status* – *būklė*, *būseną*, *febrilis* – *karštinis* MedŽ, *sukata* – *vertigo*, plg. *vertigo* – *galvos svaigimas* MedŽ, *grįžas* – *dyspepsia*, plg. *dyspepsia* – *virškinimo sutrikimas* MedŽ, nors, pavyzdžiui, pastaroji liguista būklė, manytume, dažniau vadinama semantiškai platesniu sulietuvinu lotynišku terminu *dispepsija*.

Kaip jau buvo minėta, M. Kuprevičius prie kai kurių ligų vardų neparašė kitų kalbų atitikmenų, greičiausiai nežinojo, kaip moksliskai tos ligos yra vadinamos. Jų reikšmės galime atsekti LKŽe. Antai žodis *grūžtis* (plg. gydytojo straipsnyje pateiktą variantą *gruštis* – ?) turi reikšmę „vidurių skausmai, dieglys“. Taigi, galima spėti, kad dabartinėje medicinos terminijoje liaudinio termino *grūžtis* atitikmuo yra *diegliai* (vidurių skausmai) (lot. *colica*) MedŽ. Kiek keblesnis atvejis su terminu *trundys*. Greta jo gydytojas taip pat nepateikė jokio atitikmens, bet užtat parašė trumpą paaiškinimą: „tai ta pati liga kas ant piršto aptakys. Žmonės sako, buk tai paeina nuo užmynimo ant kirmino, *trundžiu* vadinamo“ (p. 42). *Aptakį* dabartinėje medicinos terminijoje atitinka terminas *landuonis* (lot. *panaritium*). Tačiau šiuo terminu įvardijamas „ūminis pūlinis rankos, labai retai kojos piršto uždegimas“ [21, 482]. LKŽe duomenimis, *trundys* yra apatinės galūnės liga, plg. *trundys* „kojos pado, kulno ar piršto tvinkinys“.

Be abejo, į dabartinę medicinos terminiją nepateko daugiausia slaviškos kilmės skolinių, kurie dabar laikomi svetimybėmis (išskyrus senąją skolinį *kruopos*) – jais pavadintos ligos turi kitus, lietuviškus arba skolintus, vardus, pvz.: *jėdra* – *morbili* – dabar *morbili* – *tymai* MedŽ, *karbonka* – *pustule maligna* – dabar *pustula maligna* – *juodligės piktvotė* (*karbunkulas*) MedŽ, *kyla* – *hernia* – dabar *hernia* – *išvarža* MedŽ, *kruopos* – *diphtheritis* – dabar *diphtheritis* 1. *difterija*, 2. *difteritas* MedŽ, *lisnikai* – *helminthiagis* – dabar *helminthosis* – *kirmėlinė liga* MedŽ, *rona* – *vulnus* – dabar *vulnus* – *žaižda* MedŽ, *škrupulas* – *scrophulosis* – dabar *scrophulosis* – *skrofuliozė* MedŽ, *valasnykas* – *ulcus chronicum* („teipos-gi

*panaritium*⁶⁾ – dabar *panaritium* – *landuonis* MedŽ, *žyvatas* – *enteritis catarrhalis* – dabar *enteritis* – *enteritas*, *plonosios žarnos uždegimas*, *catarrhalis* – *katarinis* MedŽ.

IŠVADOS

1. Rašydamas straipsnius sveikatos ir gydymo klausimais, gydytojas M. Kuprevičius rūpinosi ne tik žmonių sveikatingumu, bet ir jų medicininio prusinimu. Jis pasireiškė kaip uolus gimtosios kalbos puoselėtojas, suvokė lietuvių kalbos svarbą kuriant lietuvišką medicinos terminiją.

2. 1897 m. *Varpo* laikraštyje paskelbtas M. Kuprevičiaus straipsnis yra reikšmingas lietuvių medicinos istorijai ir terminologijai kaip šviečiamasis medicinos mokslo populiarinimo tekstas ir medicinos sąvokas įvardijančių gyvosios kalbos žodžių šaltinis.

3. Šiame straipsnyje aiški M. Kuprevičiaus nuostata ligas vadinti gyvosios kalbos žodžiais. Jis akino gydytojus vartoti ne skolintus, o lietuviškus žodžius, daugiau dėmesio skirti liaudies medicinos terminams, kuriant lietuvišką medicinos terminologiją, remtis gyvosios kalbos žodžiais. Ši nuostata svarbi ir šiandien.

4. Straipsnyje stulpeliu pateikti Kauno pavieta surinkti 69 ligų vardai, kartais prie jų duodamas trumpas paaiškinimas, nurodoma ligos atsiradimo priežastis arba kitokio pobūdžio pastabos, taip pat rašoma, kuo ir kaip gydytis. Kaip įprasta mokslinėje medicinos literatūroje, gydytojas greta lietuviškų ligų vardų pateikė graikiškus ar lotyniškus jų atitikmenis, taigi savo straipsnį greičiausiai daugiau skyrė specialistams.

5. M. Kuprevičiaus straipsnio ligų vardai sudaro 17 reikšminių grupių (infekcinių, odos, chirurginių ir traumatologinių, virškinimo organų, nervų, ausų, nosies ir gerklės, kvėpavimo organų, vaikų, akių, moterų arba ginekologinių, psichikos, lytinių, širdies ir kraujagyslių, kraujo gamybos organų, raumenų, onkologinių, medžiagų apykaitos ir endokrininių liaukų ligų vardai). Dauguma ligų vardų įtraukti į LKŽe. Jų liaudiškumą liudija gyvosios vartosenos pavyzdžiai su tarmių vietovių sutrumpinimais. Tačiau ne visi M. Kuprevičiaus pateikti terminai ar jų reikšmės pateko į LKŽe.

6. Sandaros atžvilgiu vyrauja vienažodžiai ligų vardai – dariniai (priesagų, galūnių vediniai ir dūriniai). Sudėtinių ligų pavadinimų mažuma. Derinamojo ir nederinamojo pažyminio junginiai pasiskirstę vienodai. Derinamasis pažymynys dažniausiai reiškiamas įvardžiuotiniais būdvardžiais, nederinamasis – vienaskaitos kilmininku. Pastariesiems junginiams būdinga atvirkštinė dėmenų tvarka.

7. Dauguma ligų vardų yra savakilmiai, bet yra ir skolinių, daugiausia iš slavų kalbų, tačiau šie žodžiai buvo žinomi ir vartojami gyvojoje kalboje.

8. Didžioji liaudinių ligų vardų dalis dabartinėje mokslinėje medicinos terminijoje neišliko. Kai kurie išlikę terminai ilgainiui patyrė raiškos ar reikšmės pokyčių.

9. Gydytojas M. Kuprevičius savo populiarinamaisiais straipsniais iš medicinos mokslo srities bei tvirta nuostata kreipti terminiją lietuviškumo linkme neabejotinai prisidėjo prie lietuviškos medicinos terminijos kūrimo.

Gauta 2014 05 13
Priimta 2014 09 25

Šaltiniai ir literatūra

- [1] *Akių ligų vadovas*. Sudarė V. Barzdžiukas, G. Benetienė, A. Blužienė, A. Butkienė, R. Gelžinis, R. Gričius, J. Jankauskienė, I. Janulevičienė, J. Japkinas, V. Jašinskas, L. Kuzmienė, R. Lukauskienė, A. Melnikas, B. Mickienė, J. Milašienė, A. Paunksnis, G. M. Petkūnienė, E. Puodžiuvienė, I. J. Vaškelienė, L. Sidrys, R. Žemaitienė. Šiauliai: A. Narbuto I-kla, 2005. 571 p.

- [2] *Akušerija*. V. Čigriejienė, M. Butylkina, N. Samulėnienė. Vilnius: Mokslas, 1993. 239 p.
- [3] AMBRAZAS, Saulius. *Daiktavardžių darybos raida* [1]. *Lietuvių kalbos veiksmožodiniai vadiniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų 1-kla, 1993. 293 p.
- [4] AMBRAZAS, Saulius. *Daiktavardžių darybos raida II: lietuvių kalbos vardažodiniai vadiniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. 351 p.
- [5] Apie spaudymą. *Biržų kalendorius*, 1914, p. 57–60.
- [6] *Ausy, nosies, gerklės ligos*: vadovėlis. A. Kišonas, K. Povilaitis, V. Kinduris, V. Uloza. Vilnius: Danielius, 1994. 268 p.
- [7] BOŽĖ, Hansas Jurgenas fon. *Ligų mokslas*. Vertė iš vokiečių k. V. Kvietkauskas. Vilnius: Avicena, 1997. 366 p.
- [8] ČEPULIS, Stasys. *Dantų ligos ir jų įtaka vidaus organų patologijai*: medžiaga lektoriui. Vilnius, 1974. 12 p.
- [9] ČIBIRAS, Povilas. *Infekcinės ligos*: vadovėlis respublikos aukštųjų mokyklų medicinos specialybėms. Vilnius: Mokslas, 1978. 330 p.
- [10] [D-ras M. Kuprevičia]. Liga rožė (lot. Erysipelas). *Sveikata*, 1910, Nr. 10, p. 1–6; *Biržų kalendorius*, 1911, p. 44–47.
- [11] GAIVENIS, Kazimieras. Šis tas iš lietuviškos liaudinės specialiosios leksikos. *Lietuvių kalbotyros klausimai*. Lietuvių kalbos specialioji leksika. 1983, t. 22, p. 4–16.
- [12] *Ginekologija*: vadovėlis aukštosios medicinos mokykloms. V. Čigriejienė ... [ir kt.]. Vilnius: Mokslas, 1990. 341 p.
- [13] *Infekcinių ligų žinynas*. A. Laiškonis, M. V. Bareišienė, V. Budnikas, D. Vėlyvytė. Kaunas: Kauno medicinos universiteto Spaudos ir leidybos centras, 2003. 328 p.
- [14] KEINYS, Stasys. *Dabartinė lietuvių terminologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto 1-kla. 2005. 500 p.
- [15] Keli žodžiai apie alaus ir degtinės vartojimą. *Biržų kalendorius*, 1913, p. 60–64.
- [16] *Klinikinė chirurgija*: vadovėlis aukštųjų medicinos mokyklų studentams. Pr. Norkūnas ... [ir kt.]. Vilnius: Mokslas, 1980. 805 p.
- [17] KRIKŠTAPONIS, Vilmantas. Šviesa, kurios nevalia išsižadėti. *Mokslo Lietuva*, 2014, Nr. 2(512), p. 1, 5, 12; Nr. 3(513), p. 8–9; Nr. 4(514), p. 10–11.
- [18] *Lietuvių kalbos gramatika*: Fonetika ir morfologija (daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis). Sudarė A. Laigonaitė ... [ir kt.]. Vilnius: Mintis, 1965. 752 p.
- [19] LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga per internetą: <www.lkz.lt>.
- [20] Lietuvos bibliografija. Serija C: *Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos=Publications of Lithuanian periodicals=Publikationen der litauischen Periodika* 1897. Parengė S. Kvietkauskienė, R. Terleckienė; redaktorė-sudarytoja I. Jezukevičienė; atsakomoji redaktorė R. Varnienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, 2006. 294 p.
- [21] *Medicinos enciklopedija*. T. 1. Vilnius: Valstybinė enciklopedijų 1-kla, 1991. 543 p.
- [22] *Medicinos enciklopedija*. T. 2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų 1-kla, 1993. 543 p.
- [23] Medž – *Medicinos terminų žodynas*. V. Astrauskas ... [ir kt.]. Vilnius: Mokslas, 1980. 994 p.
- [24] [Mykolas Kruopelė]. Apie mokyklų gigijeną. *Vilniaus žinios*, 1908, Nr. 16, p. 2; Nr. 17, p. 3.
- [25] [M. Sk-ra]. Kokia liga gumbu vadinasi? *Varpas*, 1897, Nr. 1, p. 9–10.
- [26] [M. Sk-ra]. Lietuviški ligų vardai. *Varpas*, 1897, Nr. 3, p. 41–42.
- [27] [M. Sk-ra]. Miškas ir sveikata. *Ukininkas*, 1896, Nr. 20, p. 156.
- [28] MUSNECKIENĖ, Aldona. *Burnos gleivinės ligos*: mokomoji priemonė. Vilnius: LTSR aukšt. ir spec. vid. mokslo m-ja, 1983. 108 p.

- [29] *Nervų ir psichinės ligos*: vadovėlis. Č. Grigas, A. Jocevičienė, A. Lapytė, V. Ostrauskas. Vilnius: Mintis, 1972. 204 p.
- [30] *Nervų ligos*: vadovėlis ikidiplominiam ir podiplominiam gydytojų rengimui. Vadovėlis parengtas vadovaujant I. Avižonienei. Vilnius: Avicena, 1996. 479 p.
- [31] *Odos ir venerinės ligos*: vadovėlis aukštųjų medicinos mokyklų studentams. J. Lelis, P. Gailevičius, S. Ragaišis, G. Balevičienė. Vilnius: Mokslas, 1985. 319 p.
- [32] *Onkologija*: vadovėlis aukštųjų medicinos mokyklų studentams. A. Jackevičius ... [ir kt.]. Vilnius: Mokslas, 1992. 368 p.
- [33] PETRULIS, Algimantas. *Traumatologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų 1-kla, 1994. 322 p.
- [34] RADAČIČIUS, Antanas. *Urologijos pradmenys*. Kaunas: KMU 1-kla, 2000. 288 p.
- [35] SABALIAUSKAS, Algirdas. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas, 1990. 335 p.
- [36] SKARDŽIUS, Pranas. *Rinktiniai raštai*: Lietuvių kalbos žodžių daryba. T. 1 (XXVIII). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 768 p.
- [37] STAUGAITIS, Jonas. A. a. d-rą Mikalojų Kuprevičių atsiminūs. *Medicina*, 1932, Nr. 11, p. 702–708.
- [38] URBUTIS, Vincas. *Žodžių darybos teorija*. 2-asis leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009. 391 p.
- [39] *Vaikų ligos*: vadovėlis aukštųjų medicinos mokyklų studentams. V. Basys ... [ir kt.]. Vilnius: Mokslas, 1988. 453 p.
- [40] *Vidaus ligos*: vadovėlis medicinos specialybių studentams. 2 d. Sudarė P. Zabiela. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų 1-kla, 1996.
- [41] ŽIUGŽDA, Alfredas. *Vidaus ligos*. Vilnius: Mokslas, 1980. 279 p.
- [42] ŽIUGŽDA, Alfredas. *Kvėpavimo organų ligos*. Vilnius: Mokslas, 1990. 295 p.

PALMIRA ZEMLEVIČIŪTĖ

Doctor Mikalojus Kuprevičius' role in the development of the Lithuanian medical terminology

Summary

The article describes the role of the famous Lithuanian public figure doctor Mikalojus Kuprevičius (1864–1932) in the development of the Lithuanian medical terminology history. The article “Lietuviški ligų vardai” (“The Lithuanian Names of the Diseases”), its structure and terms (folk names of the diseases), as well as their meanings, expression and relation to the current scientific medical terminology are analysed in detail.

The doctor took care of people's medical education by writing articles on health and treatment issues. In 1897, the newspaper *Varpas* published his article which was significant for the Lithuanian medical history and terminology as the educational text aimed to popularize medical science and as a source of living words to name medical concepts. In this article, Kuprevičius was the first to raise the theoretical issues on terminology that are still relevant nowadays. He encouraged doctors to use not loanwords but Lithuanian words and pay more attention to folk medical terms when developing the Lithuanian medical terminology.

This paper presents a list of 69 names of the diseases collected by Kuprevičius in Kaunas County and their Greek or Latin equivalents. In addition, names are followed by brief explanations, causes of the diseases or other kinds of comments as well as ways and means of their treatment are provided. Kuprevičius divided the names of the diseases into 17 groups according to their meaning (infectious, skin, surgical and traumatological, digestive system, nervous system, ear, nose and throat, respiratory system, children, eye, female or gynaecological, mental, sexual, heart and blood vessels, blood-forming organs, muscle, oncological, metabolic and endocrine diseases). It has been determined that the vast majority of the names of the diseases were included into the Dictionary of the Lithuanian Language, although there are terms or meanings not included into the dictionary.

Concerning the structure, one-word names of diseases – derivatives (suffixal, inflectional derivatives and compounds) predominate. The number of complex names of the diseases is smaller. The number of word combinations with attribute in concord and attribute not in concord is distributed equally. The attribute in concord is usually expressed using pronominal adjectives, and attribute not in concord is expressed using genitive singular. The latter combinations are characterized by the inverse order of the components.

Regarding the origin, most of the names of the diseases are self-originated but there are also loanwords, mainly from the Slavic languages. However, most of these words have been known and used in the living speech.

Having compared the folk names of the diseases in the Kuprevičius' article with the names of the diseases used in the current scientific medical terminology, it has been found that the vast majority of the folk names of the diseases have disappeared. Eventually, some of the terms remained and have undergone changes in their expression or meaning.

Kuprevičius realised the significance of the mother tongue in the development of the Lithuanian medical terminology. His love and devotion to the living word undoubtedly contributed to the development of this terminology.

Key words: medicine, terminology, Lithuanian term, name of the disease